

Fritz Mauthner

Muttersprache und Vaterland

Spremna beseda

napisal Thomas Hainscho

Prevod: Vito Poredoš

Nova izdaja knjige Fritza Mauthnerja *Muttersprache und Vaterland* je izšla s finančno podporo dežele Koroške. Spremna beseda je zato prevedena in spletno objavljena v slovenščini kot enem izmed njenih deželnih jezikov.

Objava leta 1920

Delo Fritza Mauthnerja *Muttersprache und Vaterland* je izšlo leta 1920 pri založbi Dürr & Weber v Leipzigu kot 38. zvezek knjižne zbirke »Zellenbücherei«. Niti Mauthnerjeva zapuščina na Inštitutu Lea Baecka v New Yorku¹ niti manjše arhivske zbirke o Mauthnerju, ki jih

¹ *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392) – Archives of the Leo Baeck Institute (LBI), Center for Jewish History, New York. <https://archives.cjh.org/repositories/5/resources/19217>, zadnji dostop: 31.5.2022.

omenja Joachim Kühn², ne vsebujejo korespondence z založbo Dürr & Weber ali založniške pogodbe. Prav tako se ni ohranil noben rokopis ali krtačni odtis, ki bi ga lahko pripisali *Muttersprache und Vaterland*. Zato na podlagi primarnih virov ni več mogoče pojasniti, kako je prišlo do njegove izdaje.

Kljub temu je mogoče zamisel za nastanek te tanke knjižice razložiti z njeno izdajo v zbirki »Zellenbücherei«, kamor je bila uvrščena: Založbo Dürr & Weber je leta 1919 kot podružnico založbe Leipziger Verlagsbuchhandlung ustanovil Johannes Friedrich Dürr, da bi dal Nemčiji po svetovni vojni »zagon za novo intelektualno obnovo«³. 85 zvezkov⁴ zbirke »Zellenbücherei« je izhajalo med letoma 1920 in 1925 kot poljudnoznanstveno čtivo s poudarkom na temah, ki bi zanimale širšo javnost. V enem izmed oglasov so kot njeno glavno nalogo izpostavili »spodbujanje razumevanja vseh tistih področij, ki jim je preobrat časa odvzel aktualno vrednost«⁵, po drugi strani pa so zbirko oglaševali tudi s poudarkom na lahki razumljivosti in avtoriteti vključenih avtorjev: »Poljudni in razumljivi slog pisanja, izpod peres vrhunskih pisateljev, znanstvenikov, politikov in umet-

² Joachim Kühn, *Gescheiterte Sprachkritik. Fritz Mauthners Leben und Werk* (Berlin, New York: de Gruyter, 1975), 363–366.

³ Johannes Friedrich Dürr, *Die Dürr'sche Buchhandlung im letzten Vierteljahrhundert* (Leipzig: Dürr'sche Buchhandlung, 1931), 38. V izvirniku: »Anstoß zu einem geistigen Neuaufbau [...] zu geben«.

⁴ V katalogu *nemške nacionalne knjižnice* je navedenih 85 zvezkov: <http://dnb.info/014569256>, zadnji dostop: 31. 5. 2022.

⁵ Heinz Udo Brachvogel, *Die Silberrepublik, ein Buch über Argentinien* (Leipzig: Dürr & Weber, 1920), 74. V izvirniku: »Förderung des Verstehens aller Gebiete, denen der Umschwung der Zeiten Gegenwartswert verliehen hat.«

nikov, omogoča vsakomur, da brez strokovnega znanja in predhodne izobrazbe razume tudi najzahtevnejša vprašanja vseh področij vednosti.«⁶ Z nekaj izjemami so zvezki dolgi po skoraj sto strani.

Pisma založbe Dürr & Weber pisateljem Paulu Ernstu⁷, Arthurju Schnitzlerju⁸ in Willu Vesperju⁹, ki jih hrani Nemški literarni arhiv Marbach, razkrivajo, da je založba iskala avtorje in jih prosila za prispevke. V jubilejni publikaciji, posvečeni zgodovini založbe, je Fritz Mauthner kot tretji uvrščen na seznam izbranih avtorjev zbirke »Zel-lenbücherei«¹⁰, zaradi česar lahko sklepamo, da je založba v tistem času računala na prepoznavnost njegovega imena in ga zato nagovorila k sodelovanju. V omenjenih pismih sicer ne zasledimo teme, o kateri naj bi pisal, vendar lahko domnevamo, da je delo *Muttersprache und Vaterland* nastalo prav na pobudo založnika, ki je Mauthnerju pri izbiri teme pustil proste roke. To domnevo je mogoče potrditi še z drugimi dokumenti.

⁶ Brachvogel, *Die Silberrepublik*, 74. V izvirniku: »Ihre volkstümliche, leicht faßliche Darstellungsweise, aus der Feder erster Schriftsteller, Wissenschaftler, Politiker, Künstler, ermöglicht jedermann sondern Fachkenntnis und Vorbildung Verständnis auch für die schwierigsten Fragen aller Wissensgebiete.«

⁷ Pismo založbe Dürr & Weber GmbH. Paulu Ernstu, Saschwitz pri Leipzig, 21. julij 1919 (Nemški literarni arhiv Marbach, številka HS.NZ89.0002.00020).

⁸ Pismo založbe Dürr & Weber GmbH Arthurju Schnitzlerju, Saschwitz pri Leipzig, 5. december 1919 (Nemški literarni arhiv Marbach, številka HS.1985.0001.02806).

⁹ Pismo založbe Dürr & Weber GmbH. Willu Vesperju, Leipzig, 16. februar 1922 (Nemški literarni arhiv Marbach, ident. številka 76.2056).

¹⁰ Dürr, *Die Dürr'sche Buchhandlung*, 39.

Nastanek besedila

Peter Stachel¹¹ se sklicuje na pismo, ki ga je Mauthner 21. decembra 1915 poslal Gustavu Landauerju, da bi datiral začetek pisanja *Muttersprache und Vaterland*. V tem pismu Mauthner razkrije, da si z Landauerjem nasprotujeta glede odnosa do »nacionalne nevarnosti«:

Večje nasprotje tiči v vprašanju, kako se oba opredeljujeva do nacionalne nevarnosti. Že več tednov ti pišem daljše pismo, ki je skoraj proti moji volji preraslo v začetek krajše knjige. Če ohranim razpoloženje in moč, ti bom torej z njo javno odgovoril, na da bi omenjal tvojega imena. Kritike jezika ne bo manjkalo, prav tako ne svobodne misli. Upam, da jo bo mogoče natisniti. Ne vem, koliko časa bom še potreboval.¹²

¹¹ Peter Stachel, »Die nüchterne Erkenntniskritik hat vorläufig zu schweigen«. Fritz Mauthner und der Erste Weltkrieg oder Die Geburt der Sprachkritik aus dem Geist des Nationalismus«, v: *Aggression und Katharsis. Der Erste Weltkrieg im Diskurs der Moderne*, Studien zur Moderne, vol. 20, ed. Petra Ernst, Sabine Haring in Werner Suppanz (Wien: Passagen, 2004), 93–134.

¹² Pismo Fritz Mauthnerja Gustavu Landauerju, 21. december 1915, v: *Gustav Landauer – Fritz Mauthner. Briefwechsel 1890–1919*, uredila Hanna Delf (München: C.H. Beck, 1994), 312. V izvirniku: »Der größere Gegensatz steckt in der Frage, wie wir uns beide zu der nationalen Gefahr stellen. Da habe ich seit Wochen an einem langen Briefe herumgearbeitet, der sich fast gegen meinen Willen zum Anfang eines kleinen Buches ausgewachsen hat. Und so werde ich Dir, wenn ich Stimmung und Kraft behalte, ohne Dich zu nennen, öffentlich in einem Buche antworten. Sprachkritik wird nicht zu kurz kommen; und freie Gesinnung auch nicht. Hoffentlich kann es gedruckt werden. Ich weiß nicht, wie lange es noch dauern kann.«

Hanna Delf, urednica korespondence med Mauthnerjem in Landauerjem, po drugi strani tega odlomka ne povezuje z *Muttersprache und Vaterland* in pripomni, da osnutek »daljšega pisma« ni znan¹³. Sklicuje se na Mauthnerjev nekrolog Landauerju iz leta 1919, v katerem ta ne omenja nobenih priprav na izdajo dela, ki bi bilo kakorkoli povezano z Landauerjem, si pa Mauthner zaželi napisati knjigo, »v kateri bi poskusil ohraniti spomine in vtise na njegovo podobo, in sicer z največjo mero resnicoljubnosti, kot bi Landauer zahteval, s trdo ljubeznijo, brez uradnih dodatkov«¹⁴.

V prid temu, da se Mauthner v pismu z dne 21. decembra 1915 le sklicuje na prvo različico začetka *Muttersprache und Vaterland*, govori njegova besedila iz leta 1915, ki jih je napisal za različne časopise in nato vključil v *Muttersprache und Vaterland*¹⁵. Mauthnerjevo medvojno publicistiko je mogoče brez dvoma razumeti prav v povezavi z

¹³ Hanna Delf, ed., *Gustav Landauer – Fritz Mauthner. Briefwechsel 1890–1919* (München: C. H. Beck, 1994), 460, opomba 22.

¹⁴ Fritz Mauthner, »Zum Gedächtnis«, *Masken. Halbmonatsschrift des Düsseldorfer Schauspielhauses* 14, št. 18/19 (1918/19), 300–304; povzeto po skrajšanem natisu v: Ulrike de Kruijf in Michael Matzigkeit, »Fritz Mauthner und Gustav Landauer – eine Freundschaft mit Brüchen«, v: »...die beste Sensation ist das Ewige...«. *Gustav Landauer – Leben, Werk und Wirkung*, ed. Michael Matzigkeit (Düsseldorf: Theatermuseum der Landeshauptstadt Düsseldorf, 1995), 133–153, 149. V izvirniku: »ein Buch zu versuchen, das in Erinnerungen und Eindrücken sein Bild enthalten soll, mit äußerster Wahrhaftigkeit gezeichnet, wie es fordern würde, mit harter Liebe, ohne jeden offiziellen Zusatz«.

¹⁵ Stachel, »Die Geburt der Sprachkritik aus dem Geist des Nationalismus«, 130, opomba 30.

vprašanjem o »nacionalni nevarnosti«, kot piše Stachel v svojem esejju¹⁶.

Če se Mauthner v pismu z dne 21. decembra 1915 torej zares sklicuje na zgodnjo različico besedila *Muttersprache und Vaterland*, lahko začetek njegovega nastajanja postavimo v drugo polovico leta 1915. To potrjuje domnevo, da besedilo temelji na Mauthnerjevi zamisli o jezikovno kritični obravnavi političnih pojmov in da je njen rezultat pozneje poslal Dürru in Webbru kot odgovor na njuno prošnjo po besedilu z »aktualno vrednostjo«. Če je torej datacija pravilna, potem se v prvem poglavju zdijo stvarni opisi njegovih namer »sebi in drugim pojasniti temeljne pojme ideje o nacionalnosti«¹⁷, manj objektivni, saj Mauthner v *Muttersprache und Vaterland* za izhodišče pisanja jemlje temo »nacionalne nevarnosti«, o kateri je pisal že med prvo svetovno vojno. Po prvih mesecih vojne je Mauthner novembra 1914 v svojem dnevniku in nato v pismu Landauerju zapisal, da ga prežema »smrtni strah za Nemčijo«¹⁸. Njegovo novinarsko delo med vojno priča o tem strahu, kakor tudi o njegovem nemškem nacionalizmu, ki se je izražal v izbruhih proti Angliji in Franciji. Mauthner je v članku »Die Philosophie und der Krieg« (*Berliner Tageblatt*,

¹⁶ Stachel, »Die Geburt der Sprachkritik aus dem Geist des Nationalismus«.

¹⁷ V izvirniku: »die Grundbegriffe der Nationalitätsidee sich und andern deutlich zu machen«, glej stran 9.

¹⁸ Pismo Fritzja Mauthnerja Gustavu Landauerju, 15. november 1914, v Delf, *Briefwechsel Landauer–Mauthner*, 294; v več dnevniških zapisih v novembru in decembru 1914 Mauthner prav tako uporablja ta izraz; glej zapise z dne 11. 11., 28. 11., 5. 12.; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 10, mapa 9: Transcripts of Fritz Mauthner's war diary and Erinnerungen II). V izvirniku: »Todesangst um Deutschland«.

11. oktober 1914)¹⁹ zapisal, da filozofija ne more ničesar prispevati k razpletu vojne in da vse dokler bo trajala, se k filozofiji ne bo mogoče vrniti. Tako mora »dejanska filozofija, trezna spoznavna kritika [...] zaenkrat molčati«²⁰; še bolj neposredno se je izrazil v svojem dnevniku: »Jezikovna kritika mora držati gobec.«²¹ Mauthnerju so v povezavi z jezikovno kritiko večkrat očitali njegov protisloven »vojni bes«²². »Želiš biti jezikovni kritik in hkrati misliš na Nemčijo«²³, mu je Landauer očital jeseni 1918. To protislovje ni bilo razrešeno niti v sodobnem kontekstu niti v poznejši recepciji. Namesto tega so Mauthnerjeva politična prepričanja pogosto interpretirali biografsko in jih brali mimo njegove jezikovne kritike. Ločevanje njegovega teoretskega dela od ostalih življenjskih okoliščin nam o Mauthnerju daje izkrivljeno podobo, saj sta pri njem življenje in delo tesno povezana.

¹⁹ Fritz Mauthner, »Die Philosophie und der Krieg«, *Berliner Tageblatt*, 11. oktober 1914 (letnik 43, št. 517), [ni oštevilčeno]; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 7, mapa 29: Fragments, etc.; *Berliner Tageblatt*, 1880–1905, 1910–1919).

²⁰ Mauthner, »Die Philosophie und der Krieg«. V izvirniku: »Die eigentliche Philosophie, die nüchterne Erkenntniskritik, hat vorläufig zu schweigen.«

²¹ Dnevniški zapis z dne 9. novembra 1914; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 10, mapa 9: Transcripts of Fritz Mauthner's war diary and Erinnerungen II). V izvirniku: »Sprachkritik hat das Maul zu halten.«

²² Pismo Gustava Landauerja Fritz Mauthnerju, Hermsdorf b. Berlin, 26. november 1914, v: Delf, *Briefwechsel Landauer–Mauthner*, 310. V izvirniku: »kriegerische Wut«.

²³ Mauthner, »Zum Gedächtnis«, citirano po de Kruijff in Matzigkeit, »Fritz Mauthner und Gustav Landauer – eine Freundschaft mit Brüchen«, 149. V izvirniku: »Du willst der Sprachkritiker sein und denkst an Deutschland.«

Mauthner se sam opiše kot »živ primer«²⁴ bojev za politične pojme. Njegova filozofska besedila vsebujejo biografske odlomke, s katerimi utemeljuje teoretične hipoteze, po drugi strani pa življenjske izkušnje pojasnjuje s pomočjo teoretičnih premislekov. Prva svetovna vojna se poleg citiranega članka z dne 11. oktobra 1914, kjer Mauthner v časopisu *Tageblatt* zavrača filozofijo, tudi sicer odraža v njegovem teoretskem delu. *Muttersprache und Vaterland* pri tem zaseda ključno mesto in omogoča osvetlitev politične razsežnosti njegove jezikovne kritike.

Zgradba in navezovanje na celoten opus

Tanka knjiga v izvirniku obsega 73 strani in je sestavljena iz osmih poglavij. Skozi delo se kot rdeča nit vleče jezikovnokritična obravnav temeljnih pojmov o nacionalni ideji, v oblikovnem smislu pa je *Muttersprache und Vaterland* pravzaprav zbirka ohlapno povezanih sestavkov. Ker Mauthnerjeva zapuščina v zvezi s to knjigo ne vsebuje nobenih podatkov o primarnih virih, lahko opažanja o nastanku besedila temeljijo le na medbesedilnih navezavah na celoten avtorjev opus.

Dve poglavji se tako neposredno navezujeta na dve zgodnejši besedili: Tretje poglavje denimo na Mauthnerjev članek z dne 2. maja 1915 v časopisu *Berliner Tageblatt*²⁵, osmo poglavje pa na članek z

²⁴ V izvirniku: »lebendiges Beispiel«, glej stran 9.

²⁵ Fritz Mauthner, »Der Krieg gegen die Fremdwörter«, *Berliner Tageblatt*, 2. maj 1915 (letnik 44, št. 222), [ni oštevilčeno]; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 7, mapa 29: Fragments, etc.; *Berliner Tageblatt*, 1880–1905, 1910–1919).

dne 2. januarja 1920 v časopisu *Neue Freie Presse* (Dunaj)²⁶. Daljši odlomki iz četrtega poglavja so pred tem izšli tudi v *Berliner Tageblatt*²⁷. Teme drugih poglavij so bile deloma obravnavane že v zgodnejših besedilih, nato pa v spremenjeni obliki obdelane še v poznejših.

Vključevanje starejših besedil v *Muttersprache und Vaterland* pri Mauthnerju ni nobena posebnost. Izraža se redundantno in ponavlja določene odstavke; na primer v *Wörterbuch der Philosophie*, kjer so članki »Element«, »Gegenstand« in »Spinozas ›Deus‹« pravzaprav predelana, čeprav ustrezno citirana besedila. Ne da bi ciljal na izčrpnost, v nadaljevanju navajam besedilna mesta, ki se ponavljajo v celotnem opusu, in obravnavam vsebinska odstopanja od ostalih besedilnih različic, če so ta na voljo.

Tretje poglavje, razprava o jezikovnem purizmu, je v bistvu skrajšan članek »Der Krieg gegen die Fremdwörter« (*Berliner Tageblatt*, 2. maj 1915), iz katerega je avtor umaknil primere in navezave na svetovno vojno. Tako je na primer izbrisal odstavke o vprašanju, kaj ima jezikovna čistost oz. čistost nemškega jezika opraviti s svetovno vojno, kakor je izbrisal tudi odlomek o prihodnosti jezikovnega purizma po vojni. Začetek in konec besedila sta v *Muttersprache und Vaterland* napisana na novo. V novem besedilu zapiše, da se domoljubje izraža »v pretiranem zanosu nacionalnega čustvovanja, ko je domovina v

²⁶ Fritz Mauthner, »Die Bruderschaft vom freien Geiste«, *Neue Freie Presse* (Dunaj), 2. januar 1920 (št. 19881), 1–4; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 8, mapa 12: Clippings; »N-S«, 1876–1923).

²⁷ Fritz Mauthner, »Und wieder einmal Volapük«, *Berliner Tageblatt*, 25. februar 1917 (letnik 46, št. 102), [ni oštevilčeno]; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 7, mapa 29: Fragments, etc.; *Berliner Tageblatt*, 1880–1905, 1910–1919).

nevarnosti«²⁸, s čimer je nadomestil uvodno pripombo različice besedila iz leta 1915: »In ker se [...] v izkazovanju ljubezni do nemškega maternega jezika ne pustim nikomur prekositi, mi lahko že zdaj verjamete, da nisem nasprotnik purizma ali jezikovnega čistunstva.«²⁹ Sklep, da je jezikovna čistost »ideal kot resnica«³⁰, najdemo v obeh različicah. Konec v *Muttersprache und Vaterland* dopolnjuje z zavrnitvijo teze, da bi bilo domoljubje povezano z jezikovno čistostjo, in nato navede nekaj primerov, ki to zavrnitev utemeljujejo. V tem poglavju Mauthner ne zavzame jasnega stališča o jezikovnem purizmu. Na začetku ga še zagovarja v zgodovinskem kontekstu, nato pa po premisleku pride do zaključka, da gre pri jezikovni čistosti za ideal. Za razliko od jezikovne kritike, v kateri Mauthner takšne ideale kritizira, jih označuje za prazne in poskuša odpraviti kot praznoverne, v *Muttersprache und Vaterland* piše, da je zadovoljen s »približevanjem«³¹ jezikovni čistosti in resnici. Nejasno stališče do jezikovnega purizma je bilo Mauthnerju očitano že v eni izmed sodobnih recenzij³², in sicer v reviji purističnega društva *Allgemeiner Deutscher Sprachverein*.

²⁸ V izvirniku: »in mancher Überspannung des Nationalgefühls«, glej stran 17.

²⁹ Mauthner, »Der Krieg gegen die Fremdwörter«. V izvirniku: »Und weil ich [...] an Liebe zu der deutschen Muttersprache mich von niemanden überbieten lasse, mag man mir schon glauben, daß ich kein Gegner des Purismus bin oder der Sprachfegerei.«

³⁰ V izvirniku: »Ideal wie die Wahrheit«, glej stran 21.

³¹ V izvirniku: »mit einer Annäherung«, glej stran 21.

³² Anonymous, *Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins* 36, št. 7/8 (1921), 106–107; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 9, mapa 14: Clippings; Reviews of »Luegenohr« ... »Muttersprache ...«, 1881–1921).

To protislovje je v tretjem poglavju *Muttersprache und Vaterland* bolj izrazito kot v različici, objavljeni v *Berliner Tageblatt*.

Četrto poglavje vsebuje kritiko umetnih jezikov. Mauthner je to kritiko izrazil že v več besedilih, na primer v *Die Sprache*³³ ali v članku »Universalsprache« v *Wörterbuch*³⁴. Odlomke o uvedbi volapika kot šolskega predmeta na Saškem lahko v dobesedni obliki najdemo v članku »Und wieder einmal Volapük« (*Berliner Tageblatt*, 25. februar 1917). Oktobra 1921 Mauthner v pismu uredniku tednika *Die Weltbühne* (Berlin) omenja *Muttersprache und Vaterland* kot predstavitev svojega stališča glede umetnih jezikov, h kateremu nima ničesar več dodati³⁵.

Nekaterih zgodovinskih razprav iz petega poglavja se je lotil že v delu *Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande*, kjer jih je podrobneje predstavil. Podrobnejša razmišljanja o koncu srednjega veka in nastanku nacionalnih držav je mogoče najti v prvem delu *Atheismus*, kjer Mauthner obravnava 13. stoletje (5. poglavje) in italijansko renesanso (17. poglavje). Konec obdobja, ki ga Mauthner imenuje »cerkveni univerzalizem«, obravnava v 17. poglavju, kjer tako kot v drugem poglavju knjige *Muttersprache und Vaterland* obravnava vlogo nacionalne literature skozi Danteja, Petrarko in Boccaccia. Jesu-

³³ Fritz Mauthner, *Die Sprache* (Frankfurt am Main: Rütten & Loening, 1906), 31–42.

³⁴ Fritz Mauthner, *Wörterbuch der Philosophie*. 3. zvezek, po 2. verm. izdaji iz let 1923/24, uredil Ludger Lütkehaus (Wien: Böhlau, 1997), 316–326.

³⁵ Fritz Mauthner, »Esperanto« (pismo uredniku), *Die Weltbühne* (Berlin), 27. oktober 1921 (letnik 17, št. 43), 437; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 8, mapa 13: Clippings; »T-Z«, 1874–1923).

itstvo in makiavelizem obravnava v tretjem delu drugega zvezka³⁶. Domnevamo lahko, da se je Mauthner med pisanjem *Muttersprache und Vaterland* ukvarjal tudi z *Atheismus*. Prvi zvezek tega dela je izšel leta 1920, ostali trije so mu sledili v letih od 1921 do 1923. *Muttersprache und Vaterland* omenjene teme predstavi bolj na kratko, vendar vsebinsko skoraj ne odstopajo od tistih v *Atheismus*.

Primeri v šestem poglavju naj bi pokazali, da so se ponaredki uporabljali kot sredstvo za namene religije kot v »službi nacionalne ideje«³⁷. V tem kontekstu omenja Konstantinovo darovnico na začetku prvega poglavja v prvem zvezku *Atheismus*³⁸. Med primeri je v šestem poglavju omenjen tudi Kraljevodvorski rokopis, na katerega se Mauthner sklicuje že leta 1897 v svojem romanu *Die böhmische Handschrift*³⁹. Kühn šteje *Die böhmische Handschrift* med domoljubne romane, v katerem Mauthner izraža svojo »zavezanost Nemcem na Češkem«⁴⁰. V spremni besedi k novi izdaji romana iz leta 1919 Mauthner prizna svojo nacionalistično držo – »Med pregledovanjem ponatisa sem se zavedel, da svetlobe in sence nisem porazdelil

³⁶ Fritz Mauthner, *Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande*. 2. zvezek, uredil Ludger Lütkehaus (Aschaffenburg: Alibri, 2011).

³⁷ V izvirniku: »Dienste der Nationalitätsidee«, Glej stran 42.

³⁸ Fritz Mauthner, *Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande*. 1. zvezek, uredil Ludger Lütkehaus, (Aschaffenburg: Alibri, 2011), 151–154.

³⁹ Fritz Mauthner, *Die Böhmische Handschrift* (Paris, Leipzig, München: Albert Langen, 1897).

⁴⁰ Kühn, *Gescheiterte Sprachkritik*, 156. V izvirniku: »Engagement für die Deutschen in Böhmen«.

povsem pravično«⁴¹ – in zaključuje z ugotovitvijo, da so vojaški spopadi za prevlado kot »vojne za uboge besede, za ljube jezike«⁴².⁴³

Sedmo poglavje predstavlja osrednji del knjige *Muttersprache und Vaterland*. V njem Mauthner izvaja jezikovno kritiko, kolikor lahko etimologijo, medjezikovne primerjave in analizo rabe besed razume mo kot sestavne dele njene metodologije, opisane v *Beiträge zu einer Kritik der Sprache* in v *Wörterbuch*.

Besedilo osmega poglavja je bilo brez kasnejšega uvoda natisnjeno že 2. januarja 1920 v *Neue Freie Presse* (Dunaj) z naslovom »Die Brüderschaft vom freien Geiste« in s podnaslovom »Ein 500 Jahre alter Brief, aus dem Mönchslatein übersetzt oder sonst den Quellen nachgeschafft«⁴⁴. Njegova različica v *Muttersprache und Vaterland* je bila jezikovno popravljena in na koncu skrajšana za dve povedi (»To-

⁴¹ Fritz Mauthner, »Nachwort zum vierten Bande«, v: *Böhmische Novellen, Fritz Mauthners Ausgewählte Schriften*, zv. 4 (Stuttgart, Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1919), 367–369, 369. V izvirniku: »Beim Durchsehen des Neudrucks wurde es mir freilich bewußt, daß ich Licht und Schatten noch nicht ganz gerecht verteilt hatte.«

⁴² Mauthner, »Nachwort zum vierten Bande«, 369. V izvirniku: »Kriege um arme Worte, um liebe Sprachen«.

⁴³ O Mauthnerju v češkem kontekstu glej med drugim prispevke Gilberta Roya in Katherine Arens v knjigi *Brückenschlag zwischen den Disziplinen: Fritz Mauthner als Schriftsteller, Kritiker und Kulturtheoretiker*, uredila Elisabeth Leinfellner in Jörg Thunecke (Wuppertal: Arco, 2004); različni prispevki v knjigi *Fritz Mauthner (1849–1923). Zwischen Sprache und Literatur*, uredila Veronika Jicínská (Köln: Böhlau, 2021); in Veronika Jicínská, »Wer ist der bessere Fälscher? Die gefälschten tschechischen Manuskripte im Nationalitätenkampf um kulturelle Hegemonie«, *Zeitschrift für interkulturelle Germanistik* 5, št. 2 (2014), 57–72.

⁴⁴ Mauthner, »Die Brüderschaft vom freien Geiste«, 1.

da ti boš uničil te liste. Predano v Konstanci 6. julija 1418, tri leta po smrti Jana Husa⁴⁵). Prav tako je bila odstranjena omemba na Dunaju – kjer je časopis izhajal – usmrčenega Nikolaja (domnevno gre za popotnega pridigarja Nikolaja iz Basla, ki ga je katoliška cerkev leta 1395 zažgala na grmadi). Mauthner v naslovu uporabi izraz »Brüderschaft« (bratovščina) kot skupni izraz za različna gibanja od 13. do 15. stoletja, ki so s krščanskega vidika veljala za heretična⁴⁶. V delu *Atheismus* je orisal stališča bratov svobodnega duha (»Brüder vom Freien Geiste«): med drugim naj bi vztrajali na razumevanju Svetega pisma kot pesniškega dela, zanikali obstoj nadnaravnega Boga in častili človeka kot Bogu enako bitje⁴⁷. Pri tem se Mauthner opira na neimenovana sodna poročila zgodovinskih procesov, ki pri branju vzbujaajo vtis, da »poslušamo ščuvajoč govor pokončevalca vere iz leta 1793«⁴⁸. Vendar je vprašljivo, ali Mauthnerjevi viri podajajo zgodovinsko natančen prikaz, saj so bila posredovana pričevanja v novejših raziskavah ocenjena kot pretiravanja⁴⁹. Morda pa je podoba bratov in sester svobodnega duha na Mauthnerja napravila takšen vtis, da je avtorju pisma pripisal biografijo, ki je pravzaprav podobna njegovi

⁴⁵ Mauthner, »Die Brüderschaft vom freien Geiste«, 4. V izvirniku: »Du aber wirst diese Blätter vernichten. Gegeben zu Konstanz, am 6. Juli 1418, drei Jahre nach dem Heimgang des Johannes Hus.«

⁴⁶ Raoul Manselli, »Brüder des freien Geistes«, v: *Theologische Realenzyklopädie. Vol. 7: Bohemian Brothers – Chinese Religions*, uredila Gerhard Krause in Gerhard Müller (Berlin, New York: de Gruyter, 1981), 218–220.

⁴⁷ Mauthner, *Atheismus* I, 262–263.

⁴⁸ Mauthner, *Atheismus* I, 262. V izvirniku: »die aufreizende Rede eines Religionsvernichters von 1793 zu vernehmen«.

⁴⁹ Manselli, »Brüder des freien Geistes«, 219.

lastni življenjski zgodbi. Tudi on je bil nekoč študent v Pragi, zdaj pa naj bi, podobno kot Mauthner v svoji stekleni hiši v Meersburgu, živel kot nekdo, »ki dvomi v nasmejani resignaciji«⁵⁰ in ki komentira dogodke »s položaja tihega opazovalca«⁵¹. V nasprotju s spisi, v katerih Mauthner posnema druge avtorje⁵², osmo poglavje ni takšno. Mauthner v pismu tezo, da je boj za versko oblast zamenjal boj za nacionalno, postavlja v zgodovinski kontekst Jana Husa (1372–1415). Enako tezo glede Husa najdemo tudi v prvem zvezku *Atheismus*⁵³, kjer Mauthner v desetem razdelku piše o položaju in preganjanju husitov. Med osmim poglavjem *Muttersprache und Vaterland* in desetim poglavjem *Atheismus* opazimo jezikovna ponavljanja, na primer pri opisu odhoda nemško govorečih članov Karlove univerze v Pragi leta 1409⁵⁴.

Politična razsežnost Mauthnerjeve jezikovne kritike

Mauthner se je večkrat označil za apolitičnega. V spremni besedi k avtobiografiji *Erinnerungen*, napisani septembra 1917, v kateri komen-

⁵⁰ V izvirniku: »ein in lächelnder Resignation Zweifelnder«, glej stran 69.

⁵¹ V izvirniku: »wie von einem stillen Beobachterposten«, glej stran 67.

⁵² Fritz Mauthner, *Nach berühmten Mustern* (Stuttgart: W. Spemann, 1879).

⁵³ Mauthner, *Atheismus* 1, 307–308.

⁵⁴ Mauthner, *Atheismus* 1, 314.

tira zamujanje pri objavi⁵⁵, Mauthner piše, da je »človek brez uniforme«⁵⁶ in da ne pripada »nobenemu od političnih taborov«⁵⁷. V nekrologu za Gustava Landauerja je primerjal sebe in pokojnika z besedami: »On je bil borec, jaz apolitični opazovalec.«⁵⁸

Vendar pa njegove izjave o lastni nepolitičnosti ni mogoče razumeti na način, da je Mauthner o političnih vprašanjih molčal. Leta 1915 je komentiral vstop Italije v vojno⁵⁹, zavzel stališče do javnih anket – recimo ali naj Nemčija po vojni postane republika ali ostane monarhija⁶⁰, ali zakaj »ima Nemčija toliko sovražnikov na svetu«⁶¹ – komentiral je tudi »Judenfrage«⁶². V njegovi zapuščini je mogoče

⁵⁵ Knjiga je bila pripravljena za tisk že pred začetkom prve svetovne vojne, vendar je nato izšla šele leta 1918.

⁵⁶ Fritz Mauthner, *Erinnerungen. Vol. 1. Prager Jugendjahre* (München: Georg Müller, 1918), 349. V izvirniku: »ein Mann ohne Uniform«.

⁵⁷ Mauthner, *Erinnerungen*, 349. V izvirniku: »gehöre ich zu keinem der politischen Lager«.

⁵⁸ Mauthner, »Zum Gedächtnis«, citirano po de Kruijf in Matzigkeit, »Fritz Mauthner und Gustav Landauer – eine Freundschaft mit Brüchen«, 149. V izvirniku: »Er ein Kämpfer, ich ein unpolitischer Betrachter.«

⁵⁹ Fritz Mauthner, »Das italienische Volk«, *Berliner Tageblatt*, 6. junij 1915 (letnik 44, št. 184), [ni oštevilčeno]; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 7, mapa 29: Fragmenti itd.; *Berliner Tageblatt*, 1880–1905, 1910–1919).

⁶⁰ Fritz Mauthner, »Die deutsche Republik«, *Prager Tagblatt*, 9. april 1921 (letnik 46, št. 82), 1; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 8, mapa 12: Clippings; »N-S«, 1876–1923).

⁶¹ Fritz Mauthner, »Warum hat Deutschland so viele Feinde. Eine Rundfrage der Zeit« (delni članek), *Die Zeit* (Dunaj), 4. april 1915 (letnik 14, št. 4499), 8; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 8, mapa 13 Clippings; »T-Z«, 1874–1923).

⁶² Fritz Mauthner, [brez naslova], v *Judentaufen*, uredil Werner Sombart (München: Georg Müller, 1912), 74–77.

zaslediti več podobnih primerov tudi med novinarskimi besedili⁶³. V mnogih člankih Mauthner izpostavlja svoja nepolitična stališča, vendar hkrati poudarja, da k političnim problemom sodijo tudi konflikti glede besed samih in da je kot jezikovni kritik upravičen do komentarja. Naslednji odlomek iz časopisnega članka »Für den Völkerfrieden in Böhmen« (*Neue Freie Presse*, 25. december 1913) ponazarja upravičenost do političnega oglašanja:

Morda bi moral vaše cenjeno vabilo, naj komentiram kompromis na Češkem, z zahvalo zavrniti, saj nisem politik. Toda moje življenjsko delo je posvečeno kritiki jezika; in ker je vsak spor med narodi – glede na negotovost meril, po katerih se določa rasa – navsezadnje tudi vprašanje jezika, si lahko tudi kritik jezika privoščim nekaj besed o tej zadevi.⁶⁴

⁶³ Še preden je začel objavljati filozofska besedila, je Mauthner v *Berliner Tageblatt* pisal o političnih vprašanjih, na primer v recenziji neke knjige (»Zum Kampfe der Deutschen in Böhmen« v večerni izdaji 14. marca 1884) ali v več člankih avgusta 1880, ko se je za *Berliner Tageblatt* kot poročevalec udeležil praznovanja 50. obletnice neodvisnosti Belgije.

⁶⁴ Fritz Mauthner, »Für den Völkerfrieden in Böhmen«, *Neue Freie Presse* (Dunaj), 25. december 1913, 9; *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 8, mapa 12: Izrezki; »N-S«, 1876–1923). V izvirniku: »Ihre ehrende Aufforderung, mich über den Ausgleich in Böhmen zu äußern, hätte ich vielleicht dankend ablehnen sollen, weil ich kein Politiker bin, durchaus kein Politiker. Meine Lebensarbeit ist aber der Kritik der Sprache gewidmet; und weil jeder Streit zwischen Nationen – bei der Unsicherheit der Kriterien, nach denen die Rasse zu bestimmen wäre – zuletzt eine Sprachenfrage ist, darum mag es auch dem Sprachkritiker gestattet sein, ein Wörtchen zur Sache vorzubringen.«

Mauthnerjevo izjavo o apolitičnosti je mogoče razumeti kot obrambo pred politično prisvojitvijo. Mauthner namreč ni apolitičen, temveč je nestrankarski. Ni predstavnik politične stranke ali ideologije, temveč je »človek brez uniforme«. Kot tak se ni umikal in je svobodno sledil svojim prepričanjem, pogosto naivno in politično nepremišljeno, pri čemer je dajal izjave, ki jih je mogoče razumeti le kot očitno nacionalistične. Medtem ko Corinna Kosuch⁶⁵ Mauthnerja opisuje kot konservativca, ga Peter Stachel razume kot »strastnega in zapri-seženega nacionalista«⁶⁶. Tem ocenam Mauthnerjeve politične drže ni mogoče ugovarjati.

Vendar pa si razlage glede politične razsežnosti Mauthnerjeve jezikovne kritike niso enotne. Ni jasno, kako v jezikovni kritiki določiti razmerje med filozofskimi in političnimi pogledi. Vprašanje, v kolikšni meri se jezikovna kritika, ki nosi značilnosti dekonstrukcije⁶⁷, in nacionalistično mišljenje ujemata ali razhajata, se je doslej postavljalo le v povezavi z vsakokratnim kontekstom, pri čemer so si odgovori nanj pogosto povsem nasprotovali. Pascale Roure piše, da zaseda *Muttersprache und Vaterland* »posebno mesto v Mauthnerjevem opusu, saj Mauthner svojo jezikovno kritiko neposredno uporablja

⁶⁵ Carolin Kosuch, *Missratene Söhne. Anarchismus und Sprachkritik im Fin de Siècle* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015), 10.

⁶⁶ Stachel, »Die Geburt der Sprachkritik aus dem Geist des Nationalismus«, 127. V izvirniku: »eines leidenschaftlichen und bekennenden Nationalisten«.

⁶⁷ Gottfried Gabriel, »Fritz Mauthner – oder vom linguistic turn zur Dekonstruktion«, v: *An den Grenzen der Sprachkritik. Fritz Mauthners Beiträge zur Sprach- und Kulturtheorie*, uredil Gerald Hartung (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2013), 115–130.

pri soočanju z aktualnimi političnimi vprašanji«⁶⁸. Čeprav je knjiga deloma sestavljena iz del, ki so bila v času njenega izida že v obtoku, je njeno mesto v celotnem opusu posebno, saj Mauthner v njej združuje svoje politične in filozofske poglede.

V recenziji iz leta 1921 je *Muttersprache und Vaterland* opisana kot knjiga politične sredine, »odrešilna za razdiralce in podžigalce ljudstva, za skrajne internacionaliste in pretirane nacionaliste, za naprednjake in nazadnjake skrajne levice in desnice«⁶⁹. Ta ocena vodi k domnevi, da je mogoče jezikovnokritične argumente uporabiti proti nacionalističnim stališčem, hkrati pa se tovrstna jezikovna kritika, ki je kot zavora postavljena proti političnim skrajnostim, sama kaže kot konservativna in ne kot sredstvo radikalne epistemološke kritike, predstavljene v *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*. Pri tem vsekakor ne gre za strokovno oz. znanstveno sodbo. Na vprašanje o razmerju med filozofskimi in političnimi prepričanji v Mauthnerjevem času ne najdejo odgovora.

⁶⁸ Pascal Roure, »La métaphore de la langue maternelle. Nationalisme linguistique et apories identitaires selon Fritz Mauthner«, *Trajectoires. Revue de la jeune recherche franco-allemande*, št. 3: Mondes en narration (2009), <https://doi.org/10.4000/trajectoires.245>, zadnji dostop: 31. 5. 2022. V izvirniku: »une place singulière dans le corpus mauthnérien, puisque Mauthner y applique directement sa critique du langage à des questions actuelles et politiques.«

⁶⁹ Walter Huber, recenzija knjige *Muttersprache und Vaterland*, *Der Landbote* (Winterthur), 30. julij 1921 (letnik 82, št. 115); *Fritz Mauthner Collection* (AR 3392, škatla 9, mapa 14: Clippings; Reviews of »Luegenohr« ... »Muttersprache ...«, 1881–1921). V izvirniku: »Es ist ein heilsames Büchlein für alle Volksverderber und Brandstifter für extreme Internationalisten und übertriebene Nationalisten, für Aktionäre und Reaktionäre der äußersten Linken und Rechten.«

Roure podaja pregled novejših filozofskih razprav o Muttersprache und Vaterland ter se sklicuje na deli Elisabeth Leinfellner⁷⁰ in Petra Stachla⁷¹, ki zavzemata nasprotna stališča. Po mnenju prve Mauthner v svojih poznejših besedilih, objavljenih po prvi svetovni vojni, obžaluje svoj nekdanji šovinizem. V knjigi *Muttersprache und Vaterland* na primer dokazuje, da je bila ljubezen do maternega jezika za Mauthnerja »edina dopustna oblika patriotizma« in da je zanj kot zmotno veljalo, da je treba »ljubezen do materinščine povezati s sovrastvom do drugih jezikov«⁷². Stachel medtem podrobno obravnava Mauthnerjeva besedila iz vojnih let 1914–1918 in pri tem izpostavlja njegovo nacionalistično držo. Na primeru *Muttersprache und Vaterland* pokaže, da Mauthner jeziku pripisuje funkcijo porajanja identitete in enotnosti, pri čemer razume materni jezik kot »glavno, določujočo značilnost nacionalne pripadnosti«⁷³. Stachel dokazuje, da je Mauthnerjeva ljubezen do maternega jezika »izrecno povezana z zavračanjem »tujih« vplivov«⁷⁴. Za Jacquesa Le Riderja pa *Mutter-*

⁷⁰ Elisabeth Leinfellner-Rupertsberger, »Die Republik der Sprachen bei Fritz Mauthner: Sprache und Nationalismus«, v: *Die Wiener Jahrhundertwende*, ur. edila Jürgen Nautz in Richard Vahrenkamp (Wien: Böhlau, 1993), 389–404.

⁷¹ Stachel, »Die Geburt der Sprachkritik aus dem Geist des Nationalismus«.

⁷² Leinfellner-Rupertsberger, »Die Republik der Sprachen«, 393. V izvirniku: »Anderswo stellt er geradewegs die Liebe zur Muttersprache als die einzige zulässige Form des Patriotismus dar. Gleichzeitig aber sei es ein Aberglaube, daß die Liebe zur Muttersprache mit dem Haß auf andere Sprachen gepaart sein müsse.«

⁷³ Stachel, »Die Geburt der Sprachkritik aus dem Geist des Nationalismus«, 106. V izvirniku: »primäres Definitionsmerkmal nationaler Zugehörigkeit«.

⁷⁴ Stachel, »Die Geburt der Sprachkritik aus dem Geist des Nationalismus«, 107. V izvirniku: »explizit mit der Ablehnung »fremder« Einflüsse verknüpft«.

sprache und Vaterland pomeni predvsem Mauthnerjev poskus, »da bi pozabili njegove obžalovanja vredne izjave iz vojnih let«⁷⁵. Roure pokaže, da se Mauthner v *Muttersprache und Vaterland* distancira od afirmativnega odnosa do nacionalizma z opozarjanjem na napačno pojmovanje naroda kot domovine. Hkrati Mauthner v knjigi opozarja, da povezav med državo in jezikom, v konkretnem primeru med nacionalno državo in nacionalnim jezikom, ni mogoče zanikati. Osrednji problem je vloga maternega jezika v konfliktih glede vprašanja pripadnosti. Roure v zvezi z *Muttersprache und Vaterland* trdi, da Mauthnerjevo razumevanje maternega jezika predstavlja alternativo konceptualni opoziciji nacionalizma in univerzalizma, ki temeljita na jeziku.

Ti različni pristopi kažejo, da je *Muttersprache und Vaterland* primerno delo za raziskovanje politične razsežnosti Mauthnerjeve jezikovne kritike. Hkrati pa razprave okoli nje pričajo tudi o tem, da se interpretacije gibljejo v povsem različnih smereh. *Muttersprache und Vaterland* se zaključi s pismom, ki ga Mauthner pripisuje izmišljenemu avtorju, vendar je – za razliko od ponaredkov, obravnavanih v šestem poglavju – napisano brez namena zavajati. Kot brat svobodnega duha Mauthner poudarja, da se »enotnost in ljubezen med posamezniki«⁷⁶ spremeni v sovraštvo, če temelji na določeni lastnosti; kot primer navaja skupno poreklo, pri čemer nakaže možnost, da ga lahko nadomestijo tudi druge lastnosti (narodnost, jezik, identiteta, ...).

⁷⁵ Jacques Le Rider, *Fritz Mauthner: Scepticisme linguistique et modernité. Une biographie intellectuelle* (Paris: Bartillat, 2012), 415. V izvirniku: »Mauthner tente de faire oublier ses regrettables déclaration des années de guerre«.

⁷⁶ V izvirniku: »Einheit und Liebe zwischen den Einzelnen«, glej stran 76.

Tudi skupnost, v kateri ni razlik med posameznimi člani, ne more biti srečna. Besedilo se konča z odprtim vprašanjem: Ali je mogoče preseči razdor med ljudmi?

O novi izdaji

Za novo izdajo sem pregledal besedilo *Muttersprache und Vaterland* in odpravil posamezne tiskarske napake. Poenotil sem oblikovanje (razprti tisk in ležeča pisava, sprememba iz gotice v antikvo, različne oznake navednic) in posodobil zapise zgodovinskih imen (de Foe/Defoe, Wiclif/Wyclif). V glavi besedila sem izpustil tiste ključne besede, katerih pomen vsebinsko ni vedno jasen. V novo izdajo sem dodal podatke v besedilu omenjenih del, vendar s tem ne nadomeščam manjkajočega seznama literature niti ne prilagajam Mauthnerjevega besedila akademskemu standardu in obliki. Bibliografske reference opozarjajo na dela, na katera se avtor v besedilu nanaša, vendar jih ne navaja. Točne izdaje, po katerih je Mauthner pri pisanju *Muttersprache und Vaterland* posegal, niso znane, zato tovrstne reference služijo predvsem identifikaciji gradiva. Opombe opozarjajo na Mauthnerjeve napake in neskladja med citati in izvirnimi besedili. Nekaterih besedilnih mest, ki se pojavljajo v drugih delih, vendar jih avtor ni citiral, ni bilo mogoče nedvoumno povezati z določenim naslovom, zato jih pri navajanju nisem upošteval. Dopolnil sem tudi imensko kazalo.

Novo izdajo je s finančno podporo omogočil Oddelek za umetnost in kulturo dežele Koroške.

Celovec, maj 2022